

Часлав Николић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ИСТОРИЈА И МОЋ ПРИПОВЕДАЊА У ДРУГОЈ КЊИЗИ СЕОБА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Класична историјска фикција подударност унутрашњег, тј. фикционалног референтног поља и спољашњег, тј. стварносног референтног поља постиже уважавајући извесна ограничења којима се удешава уметање реалема у историјску фикцију. Роман *Друџа књиџа Сеоба* Милоша Црњанског преиспитује онтолошку природу историјских докумената, проблематизујући адекватност замењивања прошлости документима који не могу да издрже проверу своје поузданости, као што ни историја не може да испуни жељену судбину појединца или колектива. (Не)моћ историје сагледава се у вези са новопокренутим статусом смрти, као оне која је изгубила својство преврата.

Кључне речи: прошлост, историја, фикција, прича, смрт, моћ

Међузависност наратије и историје производи из способности сваке акције да се преобрази у причу, у ону причу која ће акцију навестити или ону која ће је накнадно мислити. Преметнути себе у властиту причу јесте обећање језика, којим свако догођено, могуће или замисливо дејствовање обезбеђује и прилику за приправљање приче о томе. Језичке конструкције, међутим, своју варијантност, очитовану неизбројивим мноштвом реализација, заснивају на одабирању чињеница и на њиховом преусмеравању. Отуда се наш свет непрестано испуњава све новијим фигурама и интерпретацијама, услед којих је све теже усталити властиту доживљај стварности. Пошто приповедање постојано иде са историјским дејствовањем, изражавајући га на много различитих начина, наратију је могуће сагледати и као прераду неког пређашњег историјског или идеолошког *погледског*. Пошто претходни историјски или идеолошки подтекст постоји као дискурзивна грађа стварности, књижевност наступа као изузетно делатни оператор, који спољашње дејствовање не може у потпуности да репродукује – јер оно и не постоји као једноставно сагледив, „непосредно присутан као такав“, чин – већ мора да га (ре)конструише, (ре)интерпретира. И управо чиње-

ница да књижевно дело није тек одраз стварности, већ онај израз/говор друштвеног универзума који поновно изграђује, али га и коригује, условљава, преиспитује устаљени модел друштвене ситуације, тражи од нас да стваралачки чин описујемо, разумевамо и вреднујемо и с обзиром на активан однос који он успоставља са оним што је стварно.

Заузимајући позицију са које се историји признаје интенција регистровања „стварног делања и патњи људи“, али и са које се оглашава сумња у веродостојност бележења тога искуства, Брајан Мекхејл у раду „Стварно, у поређењу са чим“ (1996) заступа концепт стваралачки продуктивног подривања ‘осумњичене’ историје. Пошто је скепса нужност савременог успостављања односа према опорукама традиције и објавама историје, литерарно осведочење неповерења у званичну историју Мекхејл види у делима постмодернистичке ревизионистичке историјске фикције. Слобода фикционализовања историје, као и слобода представљања историје као једне врсте фикције, читује важну инверзију у сагледавању односа између литературе и документарног уважавања стварности:

„У постмодернистичкој ревизионистичкој историјској фикцији историја и фикција замењују места, историја постаје фикционална, а фикција постаје ‘права’ историја – док стварни свет изгледа као да се, у тој гужви, губи. Али наравно, постмодернистичка проза је и створена управо да би поставила то питање: стварно, у поређењу с чим?“ (Мекхејл 1996: 112)

Ако фикција задобија прерогативе истинитости, дакле и историчности, постајући тако аргументом стварности отвореније и самосвесније него икада раније, постмодерна књижевна продукција у домену историјског романа нарушава до тада много стабилније границе између поља чињеничности и поља фикционалности. Одређујући се као врховни конкурент историји и претендујући, новоуспостављеним моделом читавања вероватности и истинитости, на место које је у традицији заузимала историја, фикција не усложњава само проблем детектовања истине о минулом, већ најављује и једно од најважнијих питања садашњег тренутка, нашег тренутка: шта јесте стварно(ст)?

Најављујући потоње развлашћење Историје, Милош Црњански у роману *Друга књижа Сеоба* успоставља план наративне свести која је, с једне стране, отворена причи што се тематски утемељује у догађајима 18. века, али која, с друге стране, у својству делатног чиниоца и најважнијег пратиоца те приче одржава, опуномоћује поетичку, идеолошку, те дакле и политичку свест самог аутора текста,

тј. самог писца. Као да се већ код Црњанског допушта оно што ће с постмодернистичким приповедањем остварити своју пуну конституцију: представа једног света изграђује се да би се потом и сама представа и механизми њеног изграђивања подвргли сумњи, да би се проблематизовали и да би се, подривањем веродостојности трагова прошлости, обелоданила не само недостатност саме историје, већ и недостатност миметичког подвлашћења књижевности историјом. Књижевност раскрива немоћ историје пред прошлошћу, и сама бележи слике прошлости, радикално заостравајући питање статуса епистемологије стварности (дакле и историје), али и проблем дистанцирања између дискурса књижевности и дискурса историје. Но, ни то поигравање историјом није лишено политичких и идеолошких консеквенци одељености, јер свако одељивање уписује извесну аргументацију, извесни смисао у догођени чин поделе: тај смисао као аргумент поделе истодобно бива и аргументом друштвености одељеног, отцепљеног, будући да ће у пародији, као у стању надмоћи над друштвено верификованом историјом (колективистички овенчаном историјом) прорадити извесни прагматички механизми, најчешће остварени основним обликом друштвености – дијалогом „између идентификације и дистанце“.

Консултовање фактографије и позивање на православни и католички календар у *Другој књизи Сеоба* омогућава образовање референтних оквира приче (шта се догађало, ко је у томе учествовао, у ком времену су се догађаји одвијали), да би реконструисање индивидуалне и националне историје постало критичко реконструисање, којим се у приповедање уводи свест о последичности непознавања светаца, својих и туђих, од стране самих јунака, а и неповерење у фактографију, од стране самог наратора. И *Друга књига Сеоба* искушава онтолошку природу историјских докумената, оспоравајући адекватност замењивања прошлости документима који не могу да издрже проверу своје поузданости. Милош Црњански активира механизме историјске фикције у оном смислу у коме се у фикционални текст уклапају референце које позивају на поверење у те референце унутар света приче, али се то уклапање спроводи и у једном другом, савременијем смислу: да поткаже непоузданост, али и фикциону, текстуализовану доступност прошлости.

У *Другој књизи Сеоба* Црњански неће поставити само питање о смислу историје, већ ће проблематизујући однос према историји подједнако градити и преиспитивањем могућности историјског сазнања. Интертекстуално и интеркултурно (књижевно и историографско) посредовање не само да размиче граничнике култур-

но-историјске димензије овог романа. Романом *Друѓа књиѓа Сеоба* Црњански слику прошлости конституише као интертекстуално поље, унутар кога се трагови осмишљавају само као састојци књижевности, будући да се по природи свог одступања од прошлости, да се по мери своје немогућности да буду једина, целовита, савршена, доказана и доказива истина прошлог догађаја приближавају природи односа књижевности и ванкњижевне стварности: књижевност конституише свој властити смисао, не обавезујући се сведочењем о прошлости. Онтологија књижевности искључује истину и лаж који би били укотвљени негде другде, само не у тексту (мада ће се текст верификовати према ономе што није његово онтолошко својство). Гаранција смисла књижевности јесте начин и облик њеног знаковног самоуспостављања, а сав смисао (ако хоћемо, и истина и лаж) положен је унутар те знаковне конституције. Елементи ванкњижевне стварности, па и доказни материјал историографије, подлежу фикционалној преобразби, после које, у тексту, они бивају знакови који могу упућивати на вантекстуалне референте, али сами више нису обавезани њиховом истинитосном или лажном природом. Отуда књижевност може да разиграва проблем њихове веродостојности, а да не угрози своју *истинитост*, већ да богати поље свога смисла, јер што је више новооткривених разлика, сумњи, проблема, то је и експанзивније разлистивање значења, то је, дакле, већи смисаони, вредносни капацитет дела. Свест о посредујућој и према прошлости необавезујућој улози историје окончава време њене светости, неповредивости, али наместо недвосмислене модернистичке ограђености од историје (садашњост је прилика за демантовање историје), постмодернизам осим што демантује централни историјски постулат, истину, окреће се историји као ризници прича. Стога постмодернистички поступак Милоша Црњанског у *Друѓој књизи Сеоба* не би било само неповерење према историји, проблематизовање њене текстуалне конституције, већ, пре самог демантовања, поверење у историју као у велики потенцијал приче.

*

Роман *Друѓа књиѓа Сеоба* Милош Црњански завршава двома кратким реченицама, најпре једном мирно, уравнотежено, као да је дефинитивност онога што се каже већ раније препозната и призната, а сада је треба само изговорити: „Има сеоба.“ (Црњански 2005 II: 298) А потом, на самом крају, једним одсечним, можда резигнираним, можда љутитим, можда победоносним: „Смрти нема!“ (Црњански 2005 II: 298) Одсуство смрти последњи је и, вероватно, најубедљивији аргумент који Црњански прилаже идеји коју развија

у овом свом роману, идеји о бесмислу историје. Нестанком смрти, укинућем трансценденције, и сам књижевни текст као да признаје да је причу која је обрађена, причу о сеобама, немогуће завршити друкчије но признањем њене неокончивости, јер ни сеобама нема краја. Али је можда текст успео оно што ниједан историјски документ не може: показао се причом у мери која рефлектује њену и његову довољност, а довољност је заокружена оним сазнањем на које историја не може да пристане – јер би тако сама себе оповргла – али које ће је ипак консеквентно опозвати: „Има сеоба. Смрти нема!“ (Црњански 2005 II: 298) Смрт постаје принципом историје, а сеобе принципом приповедања: крај текста није и крај приповедивог (оно је, упркос формалном окончању нарације, обескрајено) на исти начин на који досељавање Срба у Русију зауставља њихову сеобу, али мисао о несмирењу, незадовољењу, неиспуњењу упркос сеоби, обескрајује тегобу, али обескрајује и сеобу, будући да ће се она, у вези с неким другим националом, несумњиво – поновити.

Живот је бесмислен и у сталној је потрази за разрешењем, за спокојем, за испуњењем животне телеологије, за избављењем из живота. Отуда настављање живота није друго до настављање сеоба: у својој нецелисходности живот је неокончив, у немогућности да се превазиђе та нецелисходност и сеобе су неокончиве. Таквом животу ништа, па више ни смрт, није запрека. Смрт више нема моћ, не само моћ трансцендирања тескобне егзистенције есхатолошком извесношћу, већ ни моћ да одсудношћу, радикалношћу саме себе убележи било чије име, да собом остави трага животу. Просвећени дух обескрајује угодност, веселост живота, али је и то безначајно пре чињеницом да историје и смрти нема – да нема ни начина да, уколико то већ он сам не може, ми потврдимо да се тај лагодни, весели живот догодио. Документи нас не памте, историја се упркос првобитној препуњености подацима, именима, ситницама, фактима, брзо испражњује, усахњује, попушта, заборавља, брише, нестаје, па ни смрт, дакле, више не може да је одржи у животу, јер ни смрт нема значаја. У свету се неће догодити промена, преврат (с) којим ће и смрт моћи да буде, јер би тај преврат требало да буде управо она сама. Људи умиру, али се смрти заборављају, јер оне/она не могу да зауставе понављање година, рађања, сеоба – све бива исто упркос жељеној а недогођеној радикалности смрти. Понављање затвара пролаз ка трансценденцији, чијом би рехабилитацијом у свету и смрт могла повратити право првенства, право преврата.

Започињући роман двојаким историјским посредовањем, људском речју („причали су“, „веле“) и археолошким резимеом смр-

ти („а дуж путева белеле су се и сушиле људске лобање и кости“ (Црњански 2005 I: 19)), Милош Црњански историју и њеног најпоузданијег гаранта, смрт, води према крају књиге, према последњем поглављу, „Сеобе се настављају вечно“, као према судионици у којој ће, коначно, пошто је прича стала, доказати њихову недостатност, њихову лаж, и насупрот њима обелоданити вечну владу дејственог ништавила. И доиста „несхватљиво је то људском уму“, али „тамо, куд су Исаковичи и тај Soldatenfolk отишли, као и толики њихови сународници, који су на својим леђима, као пуж, своју кућу носили, нема више трага, свему томе, сем та два-три имена“. (Црњански 2005 II: 298) Црњански нема недоумица у погледу природе света, јер „било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити“. (Црњански 2005 II: 298) Парадоксалност свих полагања наде у историју јесте у томе што извесност прошлости и будућности урушава сваки покушај да се унутар њих, макар и кроз смрт, преживи. Јер „било је сеоба“, али „нема више трага, свему томе“. (Црњански 2005 II: 298) У погледу доследне сазнатљивости стварности, у погледу фарсичности историје, у погледу њене немоћи Црњански не види прилику ни за колико побољшање – сазнавање прошлости подједнако је непоуздано као и потказивање будућности:

„Године ће пролазити. Ко би могао набројати тице, које се селе, или сунчане зраке, које Сунце сели, са Истока на Запад и са Севера на Југ? Ко би могао да предскаже, какви ће се народи селити и куда, кроз стотину година, као што се тај национ селио? Ко би могао набројати зрна, која ће, идућег пролећа, ницати на свету, у Европи, Азији, Америци, Африци?“ (Црњански 2005 II: 298)

Црњански представља дијалектику живота која произлази из вечног протицања, и, још важније, из вечног обнављања времена: године се ређају и пролазе; наместо оних које су се ређале и пролазиле не долазе неке друкчије, стаменије, које неће проћи, него баш неке као оне минуле, године које „и сад пролазе“, потом неке исте као ове и оне пре њих, године које „ће пролазити“. Године се не заустављају, ни живот се не зауставља, а смрт бива бесмислена. Упркос смрти једних, други се и даље селе, без вести о онима који су умрли, без вести о онима који ће после њих умрети (дакле без вести о смрти, као да никада нису ни били, ни прошли светом), али у последњој, лудој нади да ће се смрћу уписати, да ће властитом смрћу оставити траг у историји национа, који ће и сам, као и толики пре њега, изумрети, без вести о себи, дакле, прећи у – ништа:

„Кад је, године 1862, вршен у Русији потпис становништва у Херсонској губернији, нађено је још ХИЉАДУ душа, које су тражиле, да се

запише да су они: сербски! Да им се запише, кад умкру, да су том национу припадали и срцем својим били одани.

Кад је тај попис становништва вршен, године 1900, није нађен, сербски, НИКО!“ (Црњански 2005 II: 298)

Проблем историје је, дакле, велики, и радикално одсудан: „Мало се зна о прошлости, мало се и може знати.“ (Црњански 2005 II: 293) Јер и када понешто преостане од саме прошлости (не од историје) – као оне две речи руске царице Елисавете Петровне, пронађене након њене смрти, а заисане на једном папиру „њеном руком: Пламен Огн“ – нама је запречен пролаз према спознању њене природе, њеног значаја, сврхе и значења, па „нико, ни данас, не зна, зашто, нити шта то треба да значи“. (Црњански 2005 II: 293) Примером аутографа руске царице Црњански убедљиво проказује немоћ историје пред самом прошлосту, која онда када се као таква, као прошлост, испуни (тј. када оно што јесте прође), истодобно се смрћу поништава: један траг прошлости остао је само пример онога што је „низашта“ и „ништа“. И управо је кроз смрт и кроз историју о њој на скоро волшебан начин проговорило једно ништа, ускраћујући нам, у скоро опитно идеалним условима, да до ње допремо, да је видимо, да је спознамо. Својим најубедљивијим траговима, смрћу и хартијама, прошлост нам подваљује и измиче нам. Јер можда, и упркос папирима, она никада и није могла доћи до нас. Јер, смрти нема у свету: прошавши кроз оно чега нема, човек не бива неко ко је био, он је можда, или вероватно био, али извесно нам од њега остаје само – *нико*. Али је то *нико* легитимишуће својство појединца пред његовим утапањем у *нишита*. Претпоставка да је био вреди само књижевности, јер она и живи од прича. Доказ да је био немогућ је или, макар, несигуран је, и извесно, нестаће га, и ствар је по историју безнадежна. Надмоћ књижевности евидентна је и можда је у тој евидентности допустиво претенциозна: историја не може да докаже прошлост и у својој немоћи она се самообесмишљава; књижевност може да докаже *нишита*, да то *нишита* буде нешто велико, те да она тако тријумфује.

Сумњичећи историографски истражни и доказни апарат, Црњански у *Другој књизи Сеоба* активира разноврсну језичку (дакле и наративну) грађу: писма породице Исакович, извештаје српских пукова, званичне извештаје аустријских и руских власти, литерарно-аутобиографско-историографске текстове, географске карте, кореспонденцију црквених службеника, предања, „брбљања емиграната и рекла-казала“, археологију људског знања, археологију људског страдања итд. Црњански признаје да из историје

својих јунака не зна не оно што сама историја не може да понуди, већ оно што сами јунаци нису изговорили или записали. Црњансков роман не пропитује снагу саме смрти, већ њену ирелевантност: „(...) чак и да је Исакович умро, тешко да би ми то, лако, данас, знали.“ (Црњански 2005 II: 294) Ко је онда, претпоставимо историјски, Павле Исакович? Упркос свим писмима и извештајима – или баш за рачун смрти које нема, за рачун живота и сеоба које се настављају, Павле Исакович је историјски – нико. Чак и да је био – (без Црњансковог романа) није:

„Ако један човек умре, па звао се он Павле, или Петар, или Трифун, или Ђурађ, пород његов остаје за њим, да даље живи.
За Павлом није остао нико.
То знамо.“ (Црњански 2005 II: 294)

То што књижевност рефлектује да, упркос документима, Павле Исакович није нико беспрекорно доказив (јер је историја која га спомиње пуна противречности), гест је зачињања нихилације историје. Али то што књижевност показује да Павле Исакович јесте историјски противречан, да смрти његове нема, да баш зато он јесте нико (јер историја не може да га подржи), да се живот наставља без осећаја било колике усамљености, али да, међутим, баш то јесте приповедиво – то је највише знање које књижевност може имати, а да се не самопоништи услед препуњености. Ако историја не може да одржи Исаковича извесно у животу (јер „после дуге зиме“ 1754. године он се „помиње, свега још једном, у рату, а после губи, и не спомиње, ни у папирима сербских пукова, ни своје фамилије, никад више.“ (Црњански 2005 II: 294)), упркос томе што се тај живот „морао наставити“, приповедање то може јер оно превазилази обе смишљавајуће верификовање прошлости историјом, па Павла Исаковича као *никог* историје – која је и сама, као историја, ништавна – изводи до фигуре јунака који, упркос својој историјској *никости*, у понављању које књижевност потказује проналази своју *свакост*, не дакле у прошлости једног *нико*, већ у могућности сваког, поновљивог *нико*, у могућности живота који се наставља: „Било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити.“ (Црњански 2005 II: 298) И то јесте залог горке супериорности приповедања над историјом: Павле Исакович, меланхолични, суицидни јунак будућности.

*

Опсесија мемоариста и историчара јесте да забележе имена привилегованих појединаца, али Црњански изражава сумњу пово-

дом могућности да се забележе имена свих оних који то заслужују. Историја обезимењује: „Чему их ређати? Њихова имена нестала су у прошлости и тишини смрти.“ (Црњански 2005 II: 297) Историја редукује, селекује, унеравнотежује, протежира, потискује, увећава, не види – искривљује слику о прошлости: „Чему ређати неке [генерале, генералмајоре, бригадире, пуковнике, капетане, вахтмајстере – Ч. Н.], а изоставити друге?“ (Црњански 2005 II: 297) Историја не осмишљава:

„Историја је забележила, да се, после седамнаест година, од њиховог населенија, појавила у Русији чудна фатаморгана на небу. Која се зове *Aura Borealis*. Али историја не бележи шта су они мислили, док су гледали, ту фантастичну, небесну појаву. Каквог је смисла имало то у њиховом животу?“ (Црњански 2005 II: 297)

Чини се да географија има више изгледа да разуме и прими по руке прошлости: „Јер брда, реке, насеља, у свом имену чувају боље успомену на прошлост, него појединци у животу.“ (Црњански 2005 II: 296) Црњански разобличава буржоаски концепт историје, која се исписује именима привилегованих појединаца, војника и аристократа:

„Та имена су, својим насељима, давали сербски паори! Мемоаристи, историчари, дабогме, нису нам забележили много имена тих паора, они су бележили имена ђенерала, и оних, који су, у Русији, постали фелдмаршали и грофови.“ (Црњански 2005 II: 296)

Међутим, „имена појединаца се не исписују на карте“. (Црњански 2005 II: 297) И не „спахије Андреовичи, или баруни Љубибратичи, или баруни Јовичи, или фелдмаршаллајтнанти Радовичи“, они који су „из златних бурмутица шмркали“, већ „ти паори, међутим, који су своје кости посејали у земљу коју су Новом Сервијом називали, записали су имена својих села, која су у срцу носили. На географску карту Русије, и Европе – за вечност!“ (Црњански 2005 II: 297) Ипак, Црњански се не може тако лако преварити: ни географија не може сачувати трагове прошлости, јер осим што године пролазе, и „свуд пролазе, зиме, пролећа, лета, јесени“. (Црњански 2005 II: 298) Црњански наступа из једне позиције која можда није трансвременска, али која му омогућава да не потпадне под владу нововековног рационализма, али из које га неповерење у знање не одводи у окриље мистицизма: његово приповедање само признаје да нико не би могао предсказати и набројати оно што ће бити, јер „несхватљиво је то људском уму“ (Црњански 2005 II: 298), али аргумент живота и литературе јесте у томе што будућност није неизвеснија од прошлости. Подједнако је несхватљиво људском уму

и то да „тамо, куд су Исаковичи и тај Soldatenvolk отишли, као и толики њихови сународници, који су на својим леђима, као пуж, своју кућу носили, нема више трага, свему томе, сем та два-три имена“. (Црњански 2005 II: 298)

Приповедање може да спасе историјску личност, тако што ће у тексту та личност можда евоцирати своју интертекстуалну судбину, али ће сада она бити поновно конфигурисана, успостављена као фикционална, изједначена са другим фикционалним фигурама у тексту. Милош Црњански нам заправо показује како литература спасава историјске личности: онај који историјом постаје нико, бива заборављен, мора бити измишљен да би се поновио. Јер, појединац је „зрно праха“ и „смрт једног човека, или жене, чак и кад, у том истом тренутку, падне једна звезда са неба, не траје дуже у успомени људи, него у мраку, један трепет, у многим трептајима ноћних свитаца“. (Црњански 2005 II: 286) Црњански запажа да је прошлост немогуће не заборавити (и у томе је проблем историје), да ју је такође немогуће и неизмишљати (у томе је обећање приповедања), ма у ком својству се о прошлости причало или писало. Истину земљотреса знају само жртве и, можда, непосредни очевици. Тако је, каже Црњански, и са вулканима: „Док вулкани горе, о њима има безброј вести и података. А кад се вулканим угасе, нико о њима ништа више не прича, а измишља ако прича.“ (Црњански 2005 II: 286) Иако се, док догађаји трају, бележи свака ситница о њима, са окончањем догађаја и те ситнице почну ишчезавати из докумената. И упогледу веродостојности записа о главном јунаку свог времена Црњански бива доследан: „После године 1753, ништа више није сигурно о Исаковичу.“ (Црњански 2005 II: 286) Ништа више па ни овај роман. Уосталом, када се „вулкани угасе, нико о њима ништа више не прича, а измишља ако прича“. (Црњански 2005 II: 286) Пошто је већ изрекао своје виђење природе записивања прошлости, Црњански своју сумњу у документа из прошлих времена развија у концепт неповерења према историји. Црњански не прати Павла Исаковича после 1753. године онако како јесте дотад, јер „тешко је разазнати се, после те зиме, у папирима, о кретању, и доживљајима, јунака нашег романа“. (Црњански 2005 II: 287), јер баш „те тиме, године 1753, у Русији, међу сербским исељеницима, настаје и велика тишина“. (Црњански 2005 II: 287) Јунаци, дакле, више не говоре, не пишу о себи. Историја која их обухвата мора да измишља, мора да увећава, јер – појединац је „зрно праха“. Но, прошлост која се сели у документацију и сама бива настањена бројним противречностима: осим што се сваком новом причом увећава и измишља оно о чему се говори, у новоиспричано се инкорпорира неизвесност, происте-

кла из несагласности претходећих прича. Разлиставање раскрива екстензивност фикције према свакој новој наративној обради:

„Неизвестан је и сам број исељеника.
 Предање каже, иселило се у Русију, око двеста хиљада душа.
 Сербски папири кажу, око двадесет хиљада.
 Руси, кажу, две-три хиљаде.“ (Црњански 2005 II: 287)

А тамо где престају да буду поуздана документа о појединцима (а поуздана могу и бити само ако су их изговорили само јунаци или жртве, сведоци, будући да су они једини запис догађања себе самих), трагови о појединцима претварају се у фактографију о национу, још мање поуздану, још више противречну, још фикционалнију: „Стара ђенералица Шевич добро је наслутила, кад је рекла, да ће се романаца Павлова претворити у романцу о његовим сународницима.“ (Црњански 2005 II: 288) На крају је, пред нама, највећа и најбоља од свих прича о Павлу Исаковичу, сеобама и српском национу: *Друга књиџа Сеоба* Милоша Црњанског. То је прича која може да се препозна као измишљање, која може (и тражи) да утемељи оно што зна у гласовима самих јунака (вероватно измишљајући и многе од њих), која може да претпостави, да раскрије механизме измишљања („биће да је, уочи ратова, помислио...“; „пратили су га, својим сликама, у сећању, мора бити, и у Русији“; „могло би се разумети и то, да Павле живи у прошлости“; „па је Павле, ваљда, опет био у Бахмуту“ итд.), прича која доказује да може без јунака, али да не жели без јунака, онда када више они не могу да сами говоре о себи. И стога крај романа није о појединцима из приче, но о животу који се наставља мимо њих, о смрти која не постоји (јер је недејствена), о историји која не може да се самооправда, о причи која је обустављена, али и о књижевности која прихвата изазов: да измисли истину, да отелотвори модел који историја неће моћи поновити (јер не признаје поновљиво, оно што се могло догодити) и који може да објави да смрти нема.

Прича надилази историју, јер уоквирује све перспективе сазнавања прошлости: документе, колективну свест, предање, па и саму литературу – сваки текст. Текстурални трагови историје се деисторизују, јер унутар себе, природом покушаја проношења прошлости кроз време, развијају, увећавају фикционалне, наративне компоненте. Метафабуларни крај *Друге књиџе Сеоба* показује нам да постоји извесни отклон од од завршетка приче, говором о природи и проблемима њеног писања. Роман се не завршава окончањем самог догађања, већ метаприповедном свешћу о апоријама историје, о њеној сувишности, о документима који изневеравају, заборављају, обесмишљавају своје јунаке, будући да ни ови више не гово-

ре о себи, па ни приповедач не жели више да чини оно што историја одувек, неодговорно, чини – да измишља. Измишљање је поље инверзије историје и приповедања. Рана постмодернистичка литература хоће истину коју историја не може, или не жели, да измисли – истину „појединог човека, или жене“, чија је судбина ситно „зрно песка, који избацују, на обалу, безмерна мора, после бура“. (Црњански 2005 II: 286) Само тако ће „смрт једног човека, или жене, чак и кад, у том истом тренутку, падне једна звезда са неба“ трајати „дуже у успомени људи, него у мраку, један трепет, у многим трептајима ноћних свитаца“. (Црњански 2005 II: 286) И ту, у појединачности истине и у осигуравању смрти, јесте обећање приповедања: нада заборављања је измишљање, нада измишљања јесте знање.

Извори

Црњански 2005 I: М. Црњански, *Сеобе, Друга књига 1*, Београд: Политика, Народна књига.

Црњански 2005 II: М. Црњански, *Сеобе, Друга књига 2*, Београд: Политика, Народна књига.

Литература

Мекхејл 1996: В. Мекхејл, „Stvarno, u poređenju sa čim?“, Београд: *Реč*, Београд, број 28, 112-118.

Časlav Nikolić

HISTORY AND THE POWER OF NARRATIVE IN SECOND BOOK OF MIGRATIONS BY MILOŠ CRNJANSKI

Summary

The correspondence between the internal, that is to say fictional field of reference and the external, that is to say the referential field of the real, traditional historical fiction attains by taking into account certain limitations by means of which the insertion of the realm of the real into the historical fiction is accommodated. The novel *Second Book of Migrations* by Miloš Crnjanski reexamines the ontological nature of historical documents, questioning the issue of adequately replacing the past by the documents that cannot sustain the substantiation of their reliability, the same way history cannot fulfill the fate desired by the individual, as well as by the collective. The (im)potence of history is to be introspected in relation to the recently raised novel issues as to the status of death, as having lost its power of subversion.

Примљен децембра 2010,
прихваћен за штампу децембра 2010.